

ARCHETÍPUS

Már ahogy a szobába lép,
a nő rögtön leveszi a bugyit.
Irigylésre méltó figura.
Minden filmben főszereplő.

Hívös mosoly. Biztos
mozdulatok. Nem bénázik
borotválkozás közben.
Arcát nem csúfítják vágásnyomok.

Ujja hegyén lazán pörgeti
az éppen aktuális pillanatot.
Mindent visz. Folyamatosan
van jó időben jó helyen.

Nem ismeri az árnyékot,
a leállósávot, az aluljárót.
A kocsisor élén nyomul.
Gázt ad. Gyorsít. A semmibe foszlik.

Marshall Sahlins

A BŐVELKEDÉS LEGELSŐ TÁRSADALMA (II)

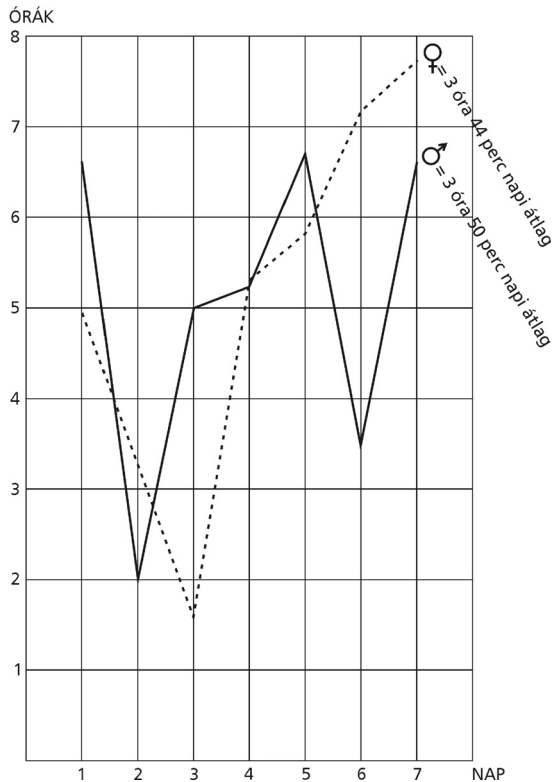
Léderer Pál fordítása

Létfenntartás

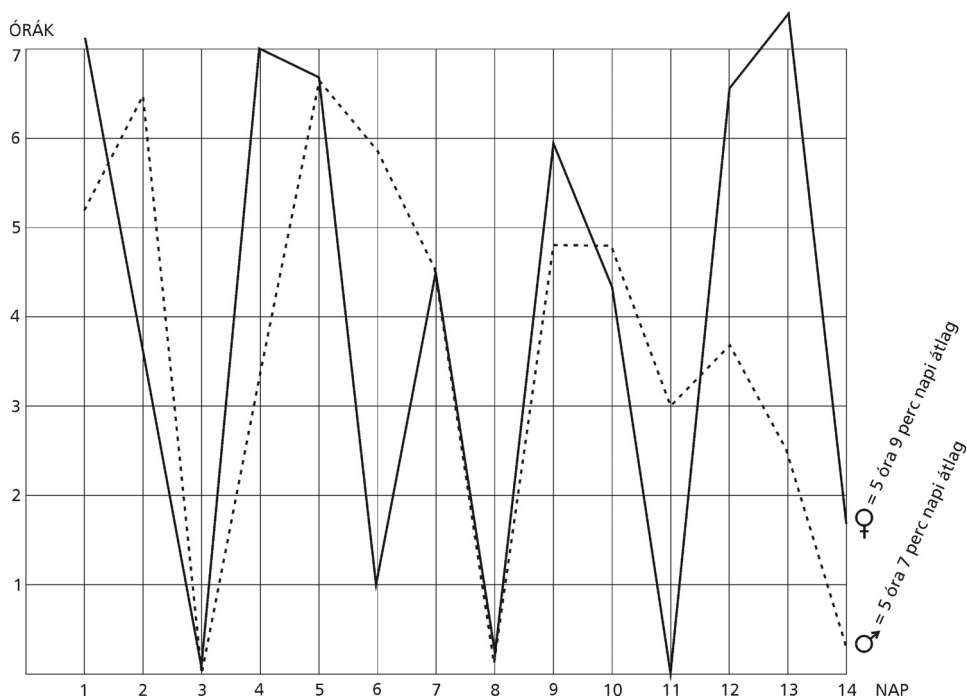
Amikor Herskovits a maga *ECONOMIC ANTHROPOLOGY*-ját írta (1958), az antropológusok körében általános szokás volt a busmanokban vagy Ausztrália őslakóiban „klasszikus példáját” látni egy olyan népnek, melynek „gazdasági erőforrásai a lehető legszűkösebbek”, s olyannyira kétes esélyeket kínáló környezetben élnek, hogy „csak a szüntelen foglalatosság teheti őket képessé a létfenntartásra”. Manapság a „klasszikus” felfogás ennek jószerivel az ellenkezője – s éppen az ezeknél a népcsoportoknál gyűjtött tapasztalatok alapján. Elég megalapozottan lehet azt állítani, hogy a vadászok és gyűjtögetők kevesebbet dolgoznak, mint mi; ahelyett, hogy megszakítás nélkül kellene egész nap fáradozniuk, az élelemkeresésbe nagy szüneteket iktatnak be, bővében vannak a szabad időnek, s minden másféle társadalomnál több idejük marad az embereknek arra – egy fő/évre kivetítve –, hogy napközben aludjanak.

Az Ausztráliára vonatkozó érdemi adatok egy része a korai forrásokban lelhető föl, de szerencsénkre rendelkezésünkre állnak az 1948-ban Arnhem-földre vezetett amerikai–ausztrál tudományos expedíció által gyűjtött számszerű adatok is. Ezeknek az 1960-ban publikált, megdőbbséget okozó adatoknak a fényében sok mindent revízió alá kell vennünk a megelőző száz év Ausztráliára vonatkozó beszámolóiból. S talán még távolabbra visszamenően is revízió alá kellene vennünk az antropológiai gondolkodás bizonyos elemeit. A legfontosabb kutatási beszámoló McCarthy és McArthur műve (1960) a vadászat és a gyűjtögetés időbeli vetületéről, illetve McArthur elemzése a fogyasztott élelem tápértékéről.

Az 1. és 2. ábra a főbb termelőtevékenységekre irányuló vizsgálatokat összegzi. Ezek alapjául olyan, rövidebb időtartamú megfigyelések szolgáltak, melyek során semmilyen rituális ünnepra nem került sor. A Fish Creek-i terepmunka 14 napig tartott, tehát hosszabb időtávot ölel fel (egyszersmind jóval részletesebb), mint a Hemple Bay-i terepen 7 napig folytatott megfigyelés. Amennyire meg tudom ítélni, a beszámoló csak a felnőttek munkájára terjed ki. A diagramok a vadászatra, növények gyűjtögetésére, élelemkészítésre és a fegyverek javítására fordított időmennyiségeket tüntetik fel úgy, ahogyan az etnográfusok az adatokat összeállították. Mindkét táborban szabadon mozgó ausztráliai őslakosok éltek, akik a vizsgálat időpontjában sem missziókkal, sem más településekkel nem tartottak fenn kapcsolatot (az azonban nem biztos, hogy ez az „elkülönülés” állandó – vagy akár csak szokványos – körülmény volt számukra).¹³

1. ábra:
Élelemszerzéssel
kapcsolatos napi
időráfordítás: Fish
Creek-i táborhely
(McCarthy és
McArthur, 1960)

2. ábra: Élelemszerzéssel kapcsolatos napi időráfordítás: Hemple Bay-i táborhely (McCarthy és McArthur, 1960)

Az ember csak komoly fenntartásokkal vonhat le általánosabb érvényű vagy történeti jellegű következtetéseket a merőben csak Arnhem-földi adatokból. Nem csak a kontextus került igen messze az ősidőbelitől, nem csak a megfigyelési időszak volt túlságosan rövid, de a modern viszonyok bizonyos elemei is a bennszülött szint fölé emelhetik a termelékenységet, például fémeszközök, vagy a népesség fogyása csökkenthet az élelemforrások kiaknázásának igényét lokálisan. Vannak viszont olyan, ennek ellenkezőjeként – vagyis a termelékenység alacsonyabb szintjének indikátorául fölfogható – körülmények is, melyek kétségeinket inkább fokozzák, mintsem csökkentenék: például ezeknek a félig-meddig független életet élő vadászoknak a szakértelme, ügyessége már nem olyan, mint őseiké volt. Tekintsük hát az Arnhem-földi következtetéseket egyelőre további ellenőrzésre szorulóknak, amelyek akár érvényesnek is bizonyulhatnak, ha más etnográfiai vagy történeti beszámolók adatai egybevágnak velük.

Legnyilvánvalóbb közvetlen konklúzióként mindenesetre az adódik, hogy ezeknek az embereknek nem kell keményen dolgozniuk. Az egy-egy személy által napi átlagban a táplálék megszerzésére és elkészítésében való részvételre fordított idő négy vagy öt óra. Ráadásul nem egyhuzamban, megszakítás nélkül dolgoznak. Az élelem felkutatását nagyon is gyakran megszakítják. Amikor az embereknek sikerült a számukra az adott pillanatban elegendőnek látszó táplálékot összeszedniük, akkor fölhagynak a további kereséssel, így aztán bőségesen marad szabad idejük. Elég világos, hogy a létfenntartás kapcsán, mint ahogy a termelés egyéb ágazataiban is, olyasfajta gazdálkodással van dolgunk, amelynek sajátos, szűkre szabott célkitűzései vannak. Minthogy e

célok vadászat és gyűjtögetés révén feltehetően nem szabályos eloszlásban érhetőek el, így a munkatevékenység sémái ennek megfelelően egyenetlenek.

A vadászó-gyűjtögető életmódnak alkalmasint egy harmadik jellegzetessége (melyre a ránk örökített bölcsesség képezetvilága nem terjed ki) a következő: ahelyett, hogy a lehetőségek legvégső határáig kiaknáznák a ráfordítható munkaerőt és a rendelkezésre álló forrásokat, ezek az ausztráliaiak láthatólag objektív gazdasági lehetőségeik potenciálján igencsak *belül maradnak*. „*Mindegyik csoportra áll, hogy a napi begyűjtött mennyiséget kivétel nélkül mindig megnövelhették volna. Annak ellenére, hogy az élelemkeresés a nők olyan tevékenysége, melynek nap mint nap, megszakítás nélkül eleget kell tenniük [azért az 1. és 2. ábra adatairól ne feledkezzünk meg], mindig nyílt lehetőségük arra, hogy pihenjenek, és egyáltalán nem töltötték napkeltétől napnyugtáig az idő egészét táplálékkereséssel és ételkészítéssel. A férfiak élelemszerző tevékenysége még sporadikusabbnak bizonyult; ha olykor-olykor bőséges zsákmányra sikerült szert tenniük, akkor a másnapot gyakorta télenkedve töltötték. [...] Meglehető, öntudatlanul mérlegelni kezdenek, vajon megéri-e a nagyobb élelemellátmány előnye az összegyűjtésébe befektetett több munkát. Talán megsaccolják, mennyi az, ami elegendőnek mondható, s amikor ennyi összegyűlt, leállnak.*” (McArthur, 1960. 62.)

Mindebből negyedikként az is következik, hogy a gazdasági tevékenység nem csigázza el az embereket. A kutatók naponta vezetett kutatási naplója arról árulkodik, hogy az emberek nem hajszojják magukat; csak egyetlen alkalommal mondták egy vadászról, hogy „*nagyon kimerült*” volt (McCarthy és McArthur, 1960. 150., lábjegyzet). Maguk az Arnhem-földiek sem tartották a létfenntartást terhes feladatnak. „*Bizonyosan nem érezték olyan kellemetlen teendőnek, amin – amilyen hamar csak lehet – túl kellene esni, sem pedig olyan szükséges rossznak, amelyet addig halogat az ember, ameddig csak lehet.*” (McArthur, 1960. 92.)¹⁴ E vonatkozásban, valamint a tekintetben is, hogy mennyire nem használják ki gazdasági erőforrásaikat, érdemes megjegyezni, hogy az Arnhem-földi vadászok korántsem elégednek meg a „puszta léttel”. Mint más ausztrál őslakosokat (vö. Worsley, 1961. 173.), őket is bosszúsággal tölti el, ha éttrendjüket egyhangúnak kell találniuk, s a legszükségesebbek beszerzésén túl is hajlandók idejük egy részét arra fordítani, hogy változatos éttrendet biztosítsanak maguknak (McCarthy és McArthur, 1960. 192.).

Annyi mindenesetre bizonyosan állítható, hogy az Arnhem-földiek táplálékbevitelük megfelelő volt – még a *National Research Council of America* normái szerint is. Az átlagos egy főre jutó kalóriafogyasztás a Hemple Bay-i táborban 2160 kalória volt (csak négy-napos megfigyelés során), Fish Creeknél pedig (11 napos megfigyelés alapján) 2130 kalória. Az 1. táblában különböző tápanyagok átlagos napi fogyasztása található, amit McArthur az *NRCA* által ajánlott dietetikai mennyiségek százalékában számolt ki.

1. tábla: Az átlagos napi fogyasztás a javasolt dietetikai mennyiségek százalékában (McArthur – 1960 – nyomán)

	KALÓRIA	PROTEIN	VAS	KALCIUM	ASZKORBINSAV
Hemple Bay	116	444	80	128	394
Fish Creek	104	544	33	355	47

Végül is mi derül ki az Arnhem-földi kutatás alapján a híres-nevezetes szabadidő-kérdésről? Úgy tűnik, hogy a vadászó-gyűjtögető életmód szembeszökően mentes a

gazdasági gondoktól. A Fish Creek-i csoport egy 35-40 éves, gyakorlatilag „teljes munkaidőben alkalmazott” mesterember eltartását is képes volt magára vállalni, jól-lehet tevékenysége leginkább csak csellengésben merült ki. *„Egyáltalán nem ment vadászni a többi férfival. Volt viszont, mikor egész nap szorgosan próbált halat fogni. Egyszer egyszer nekiindult a bozótnak, hogy vadméhek fészke után kutasson. Wilira – mert így hívták – szakképzett mesterembernek bizonyult, aki megreparálta a dárdákat, a dárdahajítókat, készített pipákat és zúgattyúkat; ha kérték, nyéllel látta el a kőbaltákat. Amikor nem ilyesmivel foglalatalkodott, többnyire beszélgetéssel, evéssel és alvással töltötte az időt.* (McCarthy és McArthur, 1960. 148.)

A Wilira-félék nem számítanak kivételesnek. Az Arnhem-földi vadászok által nem munkára fordított idő szó szerint szabad időnek minősült, amit pihenéssel és alvással töltöttek el (lásd a 2. és 3. táblát). A munkatevékenység alternatívája – azt kiegészítően felváltva – főképpen az alvás volt. *„Azon az időn túl, amit (többnyire meghatározott tevékenységtípusok között és főzés közben) általában véve »társadalmi érintkezéssel«, beszélgetéssel, pletykálkodással és effélékkel töltöttek, a nappal jó néhány óráját is pihenésre, illetve alvásra fordították. Nagy átlagban, ha a tábor területén tartózkodtak, a férfiak ebéd után egy-másfél órát aludtak (néha még többet is). Halfogás vagy vadászat után is, a táborba érve lepihentek aludni, vagy azon nyomban, hogy hazaértek, vagy pedig az alatt, amíg a zsákmányt megfőzték. Hemple Bayben az volt a szokás, hogy a férfiak, ha korán hazaértek, lefeküdtek aludni, ha viszont délután 4 óra után keveredtek haza, akkor már nem. Ha egész nap nem hagyták el a tábor, bár-mikor alhattak egyet, ebéd után azonban mindig. A nők, ha az erdőt járták gyűjtögetni, észrevehetően több időt fordítottak pihenésre, mint a férfiak. Ha egész nap bent maradtak a táborban, akkor ők is összevissza fekédték le aludni, nemegyszer hosszú időre is.”* (McCarthy és McArthur, 1960. 193.)

NAP	FÉRFIAKRA SZÁMÍTOTT	NŐKRE SZÁMÍTOTT	2. tábla: A napközben pihenésre és alvásra fordított idő – Fish Creek (McCarthy és McArthur – 1960 – nyomán)
	ÁTLAGÉRTÉK		
első	2' 15"	2' 45"	
második	1' 30"	1' 00"	
harmadik	javarészt egész nap		
negyedik	szakaszosan		
ötödik	szakaszosan, illetve a késő délután nagyobbik részében		
hatodik	javarészt egész nap		
hetedik	néhány óra		
nyolcadik	2' 00"	2' 00"	
kilencedik	0' 50"	0' 50"	
tizedik	egész délután		
tizenegyedik	egész délután		
tizenkettedik	szakaszosan, illetve délután		
tizenharmadik	----	----	
tizennegyedik	3' 15"	3' 15"	

NAP	FÉRFIAKRA SZÁMÍTOTT	NŐKRE SZÁMÍTOTT	3. tábla: A napközben pihenésre és alvásra fordított idő – Hemple Bay (McCarthy és McArthur – 1960 – nyomán)
	ÁTLAGÉRTÉK		
első	----	0' 45"	
második	javarészt egész nap	2' 45"	
harmadik	1' 00"	----	
negyedik		szakaszosan	
ötödik	----	1' 30"	
hatodik		szakaszosan	
hetedik		szakaszosan	

Az, hogy az Arnhem-földieknek nem sikerül „kultúrárt teremteniük”, az nem az ehhez szükséges idő hiányán múlik. Sokkal inkább azon, hogy lusták hozzá.

Ennyit akkor az Arnhem-földi vadászok-gyűjtögetők áldatlan helyzetéről. Ami pedig a busmanokat illeti, akiknek gazdasági tevékenységét Herskovits az ausztráliai vadászokéhoz hasonlatosnak találta, Richard Lee két kiváló, új keletű beszámolója is azt mutatja, hogy tényleg azonos helyzetben vannak (Lee, 1968, 1969). Lee kutatására nem csak azért illik odafigyelnünk, mert a busmanokra vonatkozik, hanem azért, mert elsősorban a !kung busmanok egy meghatározott csoportjáról, a Dobe térségben lakókról van szó, akiknek életterülete közvetlenül határos a Nyae-Nyae térségben lakókéval, akiknek létfeltételeivel kapcsolatban – amúgy az „anyagi bőség” kontextusán belül maradván – Marshall szigorú fenntartásokat fogalmazott meg. A dobék Botswanában élnek, egy olyan régióban, ahol a !kung busmanok már legalább száz évvel ezelőtt megtelepedtek, de csak mostanában kezdtek attól szenvedni, hogy vannak, akik ki akarják szorítani őket onnan. (A dobék egyébként az 1880-as, 1890-es évektől hozzájutottak fémből készült tárgyakhoz.) Az alapos kutatás egy száraz évszakbeli (41 fős) tábor létfenntartó tevékenységét tanulmányozta – ez a lélekszám közel áll az ilyen települések átlagához. A megfigyelés 1964 júliusában és augusztusában négy héten keresztül tartott; olyan átmeneti időszak volt ez, amikor a kedvezőbbet éppen kedvezőtlenebb váltja fel az év során – ennél fogva elmondható róla, hogy meglehetősen reprezentatív a megélhetés átlagosnak tekinthető nehézségeit illetően.

Az évi csapadék alacsony mennyisége ellenére (6–10 hüvelyk) Lee a dobék földjén „meglepően dús növényzetet” talált. Az élelemforrások „egyaránt bőségesek és változatosak” voltak, különösen vonatkozott ez a tápértékben gazdag mangettidióra, mely oly bőségben fordul elő, hogy évről évre milliószámra ott rohadnak a diók a földön, mert senki nem akad, aki fölszedné őket (valamennyi hivatkozás forrása: Lee, 1969. 59.).¹⁵ Leenek a táplálékszerzésre fordított időmennyiségekről nyújtott beszámolóit – adatainak összegzését lásd a 4. táblázatban – meglepően hasonlítanak az Arnhem-földön megfigyeltekhez.

A busmanokra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy egyetlen, vadászással-gyűjtögetéssel foglalatalkodó férfi négy vagy öt személy ellátására képes. Ha ezeket az adatokat kapásból elfogadjuk „névértékükön”, a busmanok élelemtermelő tevékenysége hatéko-

nyabbnak mondható, mint a francia mezőgazdaságé a II. világháborút megelőző időszakban, amikor is a francia lakosság több mint húsz százalékának munkája kellett ahhoz, hogy a lakosság fennmaradó részének legyen mit ennie. Ismerjük be persze rögtön, hogy az összehasonlítás félrevezető – ámde közel sem annyira félrevezető, mint amennyire döbbenetes. A Lee által megfigyelt, a vadonban cserkészve élő busman népesség 61,3 százaléka (248 főből 152) vett részt tevékenyen a táplálék előteremtésében, a többiek vagy túlon túl fiatalnak, vagy túlon túl öregnek bizonyultak, hogysen ahhoz érdemlegesen hozzájáruljanak. A konkrétan megfigyelt táborban a táborlakók 65 százaléka volt „tevékeny”. Így tehát az élelemszerzők a teljes népesség háromötödét-kétharmadát teszik ki. *Ámde!* A népességnek ez a 65 százaléka „a teljes időmennyiségnek mindössze 36 százalékát töltötte munkával – miközben a népesség 35 százaléka egyáltalában nem dolgozott” (Lee, 1969. 67.).

4. tábla: A dobé busmanok napi munkaidőnaplójának összesítése (Lee – 1969 – nyomán)

HÉT	ÁTLAGOS CSOPORT-LÉTSZÁM ¹	FOGYASZTÁS SZEMÉLY/NAP SZERINT ÖSSZEGEZVE ²	MUNKA SZEMÉLY/NAP SZERINT ÖSSZEGEZVE	FELNŐTTEK HETI MUNKANAPJAI	LÉTFENNTARTÁSRA FORDÍTOTT ERŐKIFEJTÉS MUTATÓJA ³
első	25,6 (23–29)	179	37	2,3	0,21
második	28,3 (23–37)	198	22	1,2	0,11
harmadik	34,3 (29–40)	240	42	1,9	0,18
negyedik	35,6 (32–40)	249	77	3,2	0,31
a négy hét egészében	30,9	866	178	2,2	0,21
korrigált szummák ⁴	31,8	668	156	2,5	0,23

¹ A csoportlétszám átlagban és határértékek között van megadva. A busmanok táborában egy-egy rövid időszakon belül jelentős létszámingadozás fordulhat elő.

² A hetente igényelt ellátás napjainak összegzett száma, mindenkit, tehát felnőtteket is, gyerekeket is beleértve.

³ Ezt az indexet Lee alkotta annak bemutatására, hogy milyen összefüggés mutatkozik a fogyasztás és az elfogyasztandók előállításához szükséges munkatevékenység között. A függvénykapcsolat a következő: $S = W/C$; ahol $W =$ a személyenként munkára fordított napok száma; $C =$ a személyenként a fogyasztásból részesedés napjainak száma. A képlet inverze azt mutatja meg, hogy egy önfenntartásra fordított munkanap teljesítményéből hány ember látható el.

⁴ A második hét adatait itt figyelmen kívül hagytuk, mivel ezen a héten Lee két napon is hozzájárult a tábor táplálékmenyiségéhez.

Minden dolgozó felnőttre vetítve ez hetenként két és fél napnyi munkatevékenységet jelent. (Más szavakkal: minden munkaképes személy – nő, férfi egyaránt – eltartotta önmagát, valamint a tőle függőket, s még mindig maradt három és fél, öt és fél napnyi, másfajta tevékenységek végzésére fordítható szabad ideje.) A „napi munkaidő” nagyjá-

ból hat órára rúgott, így a dobék számára a „munkahét” durván tizenöt óra, vagyis átlagosan napi két óra kilenc perc. Ez az érték alacsonyabb még az Arnhem-földi „normáknál” is, igaz, nem tartalmazza a főzésre, illetve az eszközök előállítására fordított időt. Mindezeket figyelembe véve, a busmanok létfenntartásra fordított munkatevékenységének mértéke valószínűleg nagyon is közel jár az őshonos ausztráloknál találtakhoz.

A busmanok abban is hasonlítanak az ausztráliai őslakosokhoz, hogy amikor nem az önellátásukért dolgoznak, átadják magukat a pihenésnek, vagy szabadidős tevékenységekkel töltik idejüket. Itt is szembeötlő a munka- és a szabadidős tevékenység egy-egy kétnapos időközönként váltakozó ritmusa; a szabadidőt – semmiféle rendszereséget nem mutató tevékenységekkel – a táborban töltik. Bár az elsődleges termelőtevékenység a táplálék megszerzése, Lee azt írja, hogy „*az emberek idejük legnagyobb részét (heti négy-öt napot) mindenféle másra fordítják, akár saját táborukban maradván, akár más táborokba látogatva*” (1969. 74.). „*Egy nő egy nap alatt összegyűjt annyi élelmet, hogy az a család számára három napig elegendőnek bizonyuljon. Ideje fennmaradó részében a táborban tesz-vesz, kézimunkázik, ellátogat más táborokba, vagy pedig az onnét érkező vendégek fogadásában leli örömét. Az otthon töltött napokon a konyhai rutinmunka – mint mondjuk a főzés, a dió föltörése és megpuccolása, tűzifa gyűjtése, vízfordás – egy, két vagy három óráját veszi el. Az állandó munkának és az állandó szabadidőnek ez az egymást váltó ritmusa az egész évre jellemző. A vadászok gyakrabban dolgoznak a nőknél, de időbeosztásuk egyenlenebb. Nincs semmi szokatlan abban, ha egy férfi egész álló héten keresztül hajszolja magát, majd két-három hétig egyáltalán nem megy vadászni. Mivel a vadászat eredményessége megjósolhatatlan, és mágikus befolyásolás alatt áll, a vadászokra időnként ráköszönt a balszerencse, s akár egy egész hónapig (vagy még tovább) fölhagynak a vadászattal. Ezekben az időszakokban más táborokba ellátogatás, szórakozás és leginkább táncolás a férfiak fő tevékenysége.*” (1968. 37.)

A dobéknál a napi, egy főre eső tápértékhozam 2140 kalória. Lee azonban úgy becsüli, hogy figyelembe véve az emberek testsúlyát, a normál tevékenységszerkezetet, valamint a korstruktúrát és a nemek szerinti összetételt, az embereknek napi 1975 kalóriánál nincs többre szükségük. Az élelem egy része tehát valószínűleg a kutyáknak jut, akik a maradékokon osztoznak. „*Arra a következtetésre juthatunk, hogy a busmanok – ellentétben azzal, amit korábban szokás volt velük kapcsolatban gondolni – egyáltalán nem az éhhalált kerülgetve tengetik életüket, az elviselhető jóval alulmúló körülmények között.*” (1969. 73.)

Ha csak önmagukban nézzük őket, az Arnhem-földiekre és a busmanokra vonatkozó adatok zavarba ejtő, ha ugyan nem döntő cáfolatát adják a betokosodott elméleti álláspontnak. Felépítésének mesterkélt szerkezete miatt különösen az előbbi vizsgálat joggal tekinthető megkérdőjelezhetőnek. De az Arnhem-földi expedíció tanulságaira nagyon is sok helyütt rímelnek más ausztráliai, illetve bárhol másutt a világban föllehető vadászó-gyűjtögető társadalmak körében végzett megfigyelések. Az ausztráliai bizonyítékok zöme a XIX. századból maradt ránk, s ezek között bizony sok származik olyan éles szemű megfigyelőktől, akik fölfigyeltek arra, hogy a fehér emberrel kapcsolatba keveredett őslakosok helyzete speciálisan különbözik a többiekétől, mivel „*élelemforrásaik korlátozottabbak, és [...] sok esetben nem férhetnek hozzá azokhoz az ivóvízforrásokhoz, amelyek a számukra legelőnyösebb vadászterületek középpontját jelentik*” (Spencer és Gillen, 1899. 50.).

Délkelet-Ausztrália vízben gazdag területei esetében a helyzet teljesen világos. Az őslakosok számára oly bőségen és gazdagságban állt rendelkezésre a hal, hogy 1840-

ben valahol Victoria államban az egyik földfoglaló nagybérő azon csodálkozott: „*mivel üthették agyon az időt ezek a nagyokosok annak előtte, hogy a mieink ide kerültek volna és megtanították volna őket arra, hogy hogyan kell pipára gyújtani és pöfkelni*” (Curr, 1965. 109.). A dohányzás legalább megoldotta a gazdasági problémát – a semmittevés kérdését. „*E tudással gazdagabbá lévén [...] már minden a maga rendje szerint zajlott, téllenségük óráit megosztották pipájuk rendeltetészerű használatára és a dohányom elkunyerálása között.*” Derék földfoglalónk olykor komolyabbra is fordította a szót, és megkísérelte fölbecsülni, hogy az akkor Port Phillip Körzetnek nevezett régió lakosai mennyi időt töltöttek vadászással és gyűjtögetéssel. A nők naponta úgy hat órát időztek a táboron kívül, gyűjtögetőúton: „*ennek az időnek nagyjából a felét az árnyékban vagy a tűz mellett töltve*”; a férfiak röviddel azután indultak el vadászni, hogy a nők a tábort elhagyták, s nagyjából velük egy időben keveredtek vissza oda (118.). Curr úgy találta, hogy az így szerzett élelem nem volt valami „*érdemleges minőségű*”, de „*beszerzése nem jelentett problémát*”, s a napi hat óra „*bőségesen elegendőnek bizonyult*” ahhoz, hogy szert lehessen rá tenni. Ami azt illeti, „*a környék kétszer annyi feketét is eltarthatott volna, mint amennyit ott találtunk*” (120.). Hasonló megjegyzéseket tett egy másik „*öreg róka*”, Clement Hodgkinson is, aki New South Wales északkeleti régiójából hasonló környezeti adottságokról számolt be. Mint írja, néhány percnyi halászat „*az egész törzs számára elegendő zsákmánnyal szolgál*” (Hodgkinson, 1845. 223.; vö. Hiatt, 1965. 103–104.). „*Istenuccse, az egész keleti partvidéken, végestelen-végig, a feketék sohasem szenvedtek olyan mértékű élelemhiányban, mint amilyet szánakozó szerzők tömkelege föl szokott tételezni.*” (Hodgkinson, 1845. 227.)

Ám azok az emberek, akik Ausztrália termékenyebb övezeteit, leginkább a délkeleti régiókat lakták, nem játszhattak szerepet a „*bennszülött*” manapság szokványos sztereotip figurájának a kialakításában: ahhoz túlon túl hamar letörölték őket a föld színéről.¹⁶ Az európaiak és az efféle fekete fickók viszonya alapvetően a kontinens gazdagságáért vívott harcként írható le. A tönkretétel folyamatában pedig nem takarítottak meg időt, és hajlandóság sem mutatkozott a szemlélődés luxusára. Végül az etnográfiai tudás már csak morzsákat örökölhett: főleg a kontinens belsejében élő csoportokról, főleg sivataglakókról, nevezetesen az arandákról. Nem mintha az arandák – úgy általában – olyan rosszul állnának: „*életük egyáltalán nem keserves vagy nyomorúságos*” (Spencer és Gillen, 1899. 7.).¹⁷ Közép-Ausztrália törzsei azonban az ökológiai alkalmazkodás egy sor vonatkozásában nem tekinthetők az őslakosság tipikus képviselőinek (lásd Meggitt, 1964). Az a kép, melyet John Edward Eyre festett róluk – az az utazó, aki végigjárta a déli partvidéket, eljutott a Flinders hegységbe, és hosszabb időt töltött a jóval gazdagabb Murray-körzetben is –, sokkal több joggal tekinthető hitelesnek. „*Új-Hollandia legtöbb vidékén, ahol nem szoktak fehér telepések előfordulni, az őshonosoknak – mindenütt, ahol a talaj felszínén friss vízre lehet bukkanni – semmiféle nehézséget nem okoz az év során, hogy bővíben legyenek az ennivalónak. Az igaz, hogy az évszakok váltakozása szerint (illetve annak függvényében is, hogy merrefelé laknak) más és más táplálékokat fogyasztanak, de nagyon ritkán fordul elő, hogy – bárhol éljenek is, az évnek bármely szakáról legyen is szó – ne tudjanak elegendő állati és növényi élelemhez hozzájutni. [...] Ezek közül az ehető dolgok közül nem is egyhez nemcsak hogy bőségesen hozzájuthatnak, de bizonyos időszakokban oly tömegben állnak rendelkezésre, hogy egy-egy helyen az összegyűlt akár több száz ember számára is hosszú időn keresztül elegendőnek mutatkoznak. [...] A partvidék nem egy pontján, illetőleg a beljebb fekvő területek nagyobb folyói mentén, finomabbnál finomabb halak tömegéhez lehet jutni. [...] A Viktória-tó mellett egy hatszáz bennszülöttből álló táborra lettem, akik akkor éppen a tóból kifogott halakon éltek, valamint, talán kiegészítésként, a kristályvirág levelén. Amíg körülben*

tartózkodtam, egyetlenegyszer sem tapasztaltam, hogy szűkölködnének. [...] Moorunde környékén, ahol a Murray-folyó minden évben elönti a síkságokat, a folyami rák [...] olyan bőségben bukkan elő, hogy saját szememmel voltam tanúja, amint négyszáz bennszülött heteken keresztül megélt rajtuk (a valami miatt el nem fogyasztott, »kidobott« példányokból pedig akár még egyszer ennyien is jóllakhattak volna). [...] December elejétől a Murray-folyón a különféle halak is korlátlan mennyiségben állnak rendelkezésre. [...] Egyszerűen hihetetlen, hogy néhány óra alatt mennyi fogható ki. [...] Ugyancsak kedvelt s a kontinens keleti részén az év adott időszakában hasonló bőséggel föllelhető táplálék annak a lepkefajtának a lárvája, amely egyes helyeken a hegyek üregeiben és barlangjaiban található. [...] Egy az év erre alkalmas időszakában begyűjtött zsályaféle növénynek a szára, levele vagy rügyei szintúgy megszámlálhatatlan bennszülöttnak szolgálhatnak kedvelt és kimeríthetetlen bőségű élelem forrásául. [...] Az eddig említettek túl még egész sor éppily értékes s éppily bőségben föllelhető táplálékféle áll az őslakosok rendelkezésére.” (Eyre, 1845. 2. köt., 250–254.)

Mind Eyre, mind Sir George Grey – akinek a bennszülöttek gazdálkodásáról vallott, vérmesen képviselt álláspontját már idéztem („mindig a legnagyobb bőség nyomait láttam kunyhóikban”) – igen pontosan rögzítették, hogy a bennszülöttek hány órát fordítottak naponta létfenntartásuk biztosítására. (Grey esetében a kontinens nyugati – igen nehezen élhető – részének bennszülöttei is belekerültek ebbe a felsorolásba.) Mindezen úriemberek és felfedezőik beszámolóí, tanúságtételei igen szoros megfelelést mutatnak az Arnhem-földön McCarthy és McArthur által mért átlagokkal. „Minden szokványos évszakban – írta Grey –, vagyis amikor a rossz idő nem tartja vissza kunyhóikban a bennszülötteket, voltaképp két vagy három óra alatt képesek lennének az egész napra szükséges táplálékra szert tenni, viszont az a szokás járja közöttük, hogy tunyán csáborogva haladnak egyik helyről a másikra, s lustán gyűjtik be ezt a mennyiséget útközben.” (1841. 2. köt., 263. – Kiemelés tőlem.) Eyre hasonlóképpen nyilatkozik: „A kontinens általam bejárt szinte minden vidékén, ahol az európaiak – illetve különféle csordáik – jelenléte nem korlátozta vagy nem tette tönkre létfenntartásuk eredeti forrásait, azt tapasztaltam, hogy a bennszülöttek minden különösebb erőfeszítés vagy fáradság nélkül általában három-négy óra alatt elő tudták teremteni az aznapra szükséges táplálékot.” (1845. 254–255. – Kiemelés tőlem.)

A létfenntartásra fordított munka szakaszos jellegét – melyről McArthur és McCarthy tudósít –, a táplálékkeresés és tétlen pihenés váltakozó „mintázatát”, a kontinens bármely pontjáról beszámoló leírásokban, fogalmazták légyen őket korábban vagy később, rendre egyformán megtaláljuk (Eyre, 1845. 2. köt., 253–254.; Bulmer, in: Smyth, 1878. I. köt., 142.; Mathew, 1910. 84.; Spencer és Gillen, 1899. 32.; Hiatt, 1965. 103–104.). Basedow ebben a mintázatban vélte föllelni az „őslakos” egyetemes jellemvonását: „Amikor dolgai kedvezően alakulnak, a vadat elejtette, vize van elegendő, a bennszülött oly könnyen veszi az életet, amennyire csak lehetséges, olyannyira, hogy egyenesen naplopónak látszik.” (1925. 116.)¹⁸

Ezzel párhuzamosan Afrikában a hadzapik ugyanilyen kényelmesen élnek: a létfenntartáshoz szükséges elfoglaltságaik napi időmennyisége semmivel nem haladja meg a busmanokét vagy az ausztrál őslakosokét (Woodburn, 1968). A hadzapi férfiakat, akik vadban „kivételesen gazdag” vidéken élnek (s az Eyasi-tó közelében rendszeresen bőviben vannak a növényi tápláléknak is), sokkal inkább foglalkoztatják a szerencsejátékok, mint a vadászszerencse. Napjuk nagy részét – főleg a hosszú száraz évszak során – véget nem érő játékokkal töltik, mintha egyetlen céljuk csak annak kockára tévése lenne, hogy elveszítik-e fémheggyel ellátott végű nyílveesszőiket, amelyekre föltétlenül szükségük van, ha nagyvadra akarnak vadászni. Mindenesetre sok férfi „horántsem áll készen (vagy

bizonyul képesnek) arra, hogy nagyvadra vadásszon – még ha birtokában van is a szükséges nyilvesszőknek”. Mint Woodburn megállapítja, csupán egy kisebb hányaduk vadászik nagyvadra, s ha a nők szorgalmasabbnak bizonyulnak is a növényi táplálék begyűjtésében, ők is kényelmes munkatempóban dolgoznak, s nem nagyon hosszú ideig (Woodburn, 1966, lásd főleg 51.). Nemtörődöm életvitelük s a csak kismérvű gazdasági együttműködés ellenére a hadzapik „különösebb erőfeszítés nélkül tudnak elegendő táplálékra szert tenni”. Woodburn a következő „igen durva becslést” adja a létfenntartáshoz szükséges munkatevékenység időtartamára vonatkozóan: „Az év egészére vetítve átlagosan napi két óránál valamivel kevesebbet fordítanak táplálékszerzésre.” (Woodburn, 1968. 54.)

Érdekes, hogy a hadzapik, akiket az élettapasztalat nevel az életre és nem az antropológusi nézetek, elutasítják a neolitikus forradalom vívmányait, s azért teszik, hogy megőrizhessék szabad idejüket. Bár földműves népektől körülveve éltek, egészen napjainkig nem voltak hajlandók mezőgazdasági termelésbe fogni – „*döntően abból a megfontolásból kiindulva, hogy az túl sok fárasztó munkával járna*”.¹⁹ E téren erősen hasonlítanak a busmanokra, akik a neolitikum fölvetette kérdésre azzal kérdeznak vissza: „*Minek ültetnénk, amikor a világ tele van mongomongo dióval?*” (Lee, 1968. 33.) Woodburnnek ráadásul az a benyomása (ezt azonban tényszerűen nem bizonyította), hogy a hadzapik tényleg kevesebb energiát ölnek – és kevesebb időt fektetnek – létfenntartásuk biztosításába, mint a földműves szomszédok Kelet-Afrikában (1968. 54.).²⁰ Kontinentst váltva – de a témánál maradva – a dél-amerikai vadászoknak a gazdasági tevékenységre való hajlandóságban mutatkozó szeszélyességét az idegenből jött európai ember épp ugyanilyen gyógyíthatatlan, „*természetük adta beállítottságként*” fogta föl. „*A yamanák képtelenek arra, hogy napi rendszerességgel hosszan tartó munkát végezzenek; ez eléggé el is keseríti azokat a fehér farmereket és más munkáltatókat, akik számára gyakran dolgoznak. Munkatempójuk szeszélyesen változó: olykor egy ideig jelentős erőbedobással végzik munkájukat, azután viszont megjósolhatatlan, hogy – bármennyire nem látszik is rajtuk semmi jele a fáradtságnak – mennyi ideig fognak majd tétlenül pihenni, semmittevésel töltvén az időt. [...] Teljesen nyilvánvaló, hogy az efféle kiszámíthatatlanság kétségbe ejti az európai munkáltatókat, de az indián képtelen másként viselkedni. Ez a természetes beállítottsága.*” (Gusinde, 1961. 27.)²¹

A vadászoknak a földműveléssel szemben tanúsított attitűdje arról is árulkodik, hogy hogyan viszonyulnak a táplálékkereséshez. Itt megint gazdasági életük belső összefüggéseibe bátorkodunk bepillantani: egy olyan világba, amely esetenként szubjektív és mindig nehezen kiismerhető; amellyel kapcsolatban vadászaink ráadásul szinte szándékosan teszik lehetetlenné, hogy megérthessük. Szokásaik olyannyira meghökkentők, hogy vagy arra a szélsőséges következtetésre kell jutnunk, hogy ezek az emberek bolondok, vagy arra, hogy nincs mitől félniük. Az elsőbbnek említett feltételezés, nemtörődömségüket látva – ha abból indulunk ki, hogy gazdasági helyzetük valóban szorongató szükségként írható le –, logikailag akár elég könnyen levonható lenne. Másfelől viszont, ha a megélhetés általában könnyűszerrel biztosítható, ha az ember többnyire remélheti, hogy sikerrel jár, a látszólagos felelőtlenség már nem is annyira tűnik annak. A piacgazdaságnak arról az egyedi fejleményéről szólva, hogy tudniillik intézményesítette a szűkösséget, Polányi így fogalmaz: „*Leccsupaszították élelemtől való állati függésünket, szabadjára engedték az éhhaláltól való pusztá félelmünket. Szántszándékkal tovább súlyosbították az »anyaginak« való megalázó kiszolgáltatottságunkat, amelyet az összes emberi kultúra mérsékelni igyekszik.*” (1947. 115. Magyar kiadás: 1976. 140.) A vadászó-gyűjtögető népeket azonban nem a mi kultúránkat nyomasztó problémák foglalkoztatják. Gazdálkodásuk módját egyfajta mindörökké tartó bőség bizonyosságára hangszerelik; sokkal

inkább az abban való bizalomra építenek, hogy a természet erőforrásai bőségesek, mintsem az emberi eszközök elégtelensége fölött érzett kétségbeesésre. Mindezzel csak amellet akarak érvelni, hogy a bizonyos szemszögből megdöbbentő pogány eljárás-módok rögtön megérthetővé válnak, ha az emberi bizalom felől nézzük őket, a felől a bizalom felől, melyet az ember okkal tanúsít egy általánosságban véve sikeres gazdaság iránt.²²

Vegyük szemügyre a vadászok állandó vándorlását egyes táborhelyeik között. Ezt a nomád életmódot, melyben mi hajlamosak vagyunk egyfajta üzőtséget, zaklatottságot látni, meglehetősen lazaságot tanúsítva élük. Victoria állam bennszülöttei – miként arról Smyth beszámol – általában „*lusta vándorok*. Semmi nem hajtja őket arra, hogy szaporábbra fogják lépteiket. *Általában késő délelőtt kerekednek föl, napközben pedig többször is megszakítják útjukat*”. (1978. 1. köt., 125. – Az én kiemelésem.) A jámbor Biard atya 1616-os BESZÁMOLÓ-jában elragadtatottan ír a mikmek indiánok számára elérhető táplálékokról. „*Magának Salamon királynak háza sem vala bővebben ellátva élelemmel*” – mondja, majd ugyanebben a hangnemben folytatja: „*Hogy alaposan kiélvezhessék ezt a jussukat, nevezett Erdőlakók oly örömmel veszik útjukat egyik táborhelyükről egy másutt felüthető felé, mintha csak kirándulni szándékoznának. Könnyen jutnak egyik helyről a másikra, hála kényelmes kenuiknak, melyeket rendkívüli ügyességgel használnak, s oly sebességgel tudnak hajtani, hogy jó időben akár harminc-negyven mérföldet is meg lehet tenni egy nap alatt. Mindazonáltal ritkán látjuk, hogy e Vademberek ily sebesen szelnek a vizet, mivel napjaikat jószerezéssel töltik. Soha nincsen sürgető dolguk. Bizony erősen különböznek mitőlünk – kik ritkán vagyunk meg anélkül, hogy sebesen ne forgolódnánk.*” (Biard, 1987. 84–85.)

A vadászok nyilván azért hagyják el a tábort, mert a környéken kifogyóban vannak az élelemforrások. Ám aki ebben a nomadizmusban csak a nélkülözés előli menekvést látja, az csak felét látja az összefüggésnek. Szem elől téveszti azt a lehetőséget, hogy az emberek másutt található, zöldebb mezőkről táplált reményét rendszerint nem követi csalódás. Így aztán, mikor útra kelnek, csöpp szorongás sincs bennük. Érzéseik inkább ahhoz hasonlóak, ahogyan mi indulunk el, piknikeskosárral a karunkon, a vasárnapi kirándulásra.

Komolyabb kérdést vet föl az, hogy milyen sokan számoltak be – s többnyire teljeséggel elhülten – az előrelátásnak a vadászok-gyűjtögetők körében megfigyelhető teljes hiányáról. A vadász, aki örökkön csak a jelennek él, s „*nem izgatja, hogy mit hoz a holnap*” (Spencer és Gillen, 1899. 53.), nemigen mutatkozik hajlandónak arra, hogy készleteket tartalékoljon, s azokkal sáfárkodjék, mint ahogy arra is képtelen terveket szőni, hogyan reagáljon az óhatatlanul beköszöntő komor helyzetekre. Ehelyett hangsúlyozottan nemtörődöm módon viselkedik, ami két komplementer gazdasági beállítottságban mutatkozik meg.

Az egyik a pazarlás. Az a késztetés, hogy még az objektíve nehézségekkel teli időszakokban is minden ételt megegyenek, ami a táborban található, „*mintha – amint azt LeJeune a kelet-kanadai montagnais indiánokkal kapcsolatban egykor megjegyezte – az elejtendő vad már ott lenne, bekötve, az istállóban*”. Basedow szerint az ausztrál őslakosoknak a jelszava „*valahogy úgy hangzik: amíg elegendő van mára, ne törődj a holnappal! Ezen az alapon a bennszülött sokkal inkább hajlamos egyetlen nagy lakoma keretében elfogyasztani mindenét, mint beosztva, kis adagokban fölélni azt*”. (1925. 116.) LeJeune azt is tapasztalta, hogy a montagnais indiánok ebbéli extravaganciájukkal olykor már-már végzetes veszélybe sodorták magukat. „*Az inséges időszakban, melyben részünk volt, ha a vendéglátóim fogtak*

három-négy hódot, lett légyen nappal van-e avagy este, tüstént nagy lakomát csaptak valamennyi, a környéken található vadember számára. Amazok épp ugyanígy viselkedtek, ha nekik sikerült valami zsákmányt ejteniük. Így aztán az ember, ha fölkel egy lakomából, máris belesöp-pent egy másikba (vagy akár egy harmadikba, negyedikbe is). Mondtam nekik, hogy nem jól intézik a dolgaikat, s hogy talán jobb lenne ezeket a lakomákat későbbi időpontra halasztani, s utaltam arra is, hogy ha így cselekednének, nem fenyegetné őket annyira az éhezés. Nagyon nevettek rajtam. »Holnap – mondták – majd megint lakomát csapunk abból, amit zsákmányul ejtünk.« Igen ám, csakhogy gyakran nem jut nekik semmi egyéb, csak a fagy és a szél.” (LeJeune, 1887. 281–283.)

Velük rokonszenvező kutatók megpróbálták racionális magyarázatot keresni erre a látszólag nem gyakorlatias szemléletre. Föltételezték, hogy ilyenkor az éhség veszi el az eszüket; állatot ejtve azért tömik tele magukat, mert nagyon régen nem jutottak már húshoz, s legjobb tudásuk szerint valószínűleg ugyanígy járnak majd hamarosan. Arra is lehetett gondolni, hogy a rendelkezésére álló javakból lakomát csapó ember elodázhatatlan társadalmi kötelezettségeinek tesz eleget, melyek előírják javainak a többiekkel való megosztását. A LeJeune által tapasztaltak értelmezhetőek akár így is, akár úgy is, de akadhat egy harmadik magyarázat is. Vagy még inkább: a montagnais indiánoknak megvan a maguk magyarázata, ezt vallják magukénak. Azért nem nyugtalankodnak azon, mit hoz vajon a holnap, mert – meggyőződésük szerint – ugyanazt hozza, amit a mai: „újabb lakomát”. Bármit érjen is a többi interpretáció, ez a fajta magabiztosság minden bizonnyal közrejátszik e vadász népek állítólagos pazarló magatartásában. Tegyük hozzá: valamiféle objektív alapjának is kellett lennie, hiszen ha a falánkságot a józan gazdasági szemlélet elébe helyezték volna, a vadászó-gyűjtögető társadalmak nem tudtak volna elég sokáig élni ahhoz, hogy ennek az új hitvallásnak a profétáivá válhassanak.

A másik – emezzel komplementer – beállítottság egyszerűen csak a pazarlás visszája: az arra való képtelenség, hogy a fölös élelmet eltegyék, kifejlesszék az élelem tárolásának módját. Nagyon sok vadász- és gyűjtögető nép számára azonban az élelem tárolása szemlátomást nem bizonyulna technikailag lehetetlennek, s az sem állítható bizonyossággal, hogy ők maguk ne tudnának erről az eshetőségről (lásd Woodburn, 1968. 53.). Az embernek épp ezért azt kell megvizsgálnia, mi az a megfontolás, ami ebben a helyzetben elejét veszi annak, hogy erre sort kerítsenek. Gusinde föltette magának ezt a kérdést, s arra jutott, hogy a yahganok esetében a válasz az előzőekben említett, mindig beigazolódnai látszó optimizmusban keresendő. A tárolás fölösleges lenne, „mert a tenger egész évben szinte korlátlan bőségben nyújtja a legkülönfélébb állatokat a vadászattal foglalkozó férfiak és a gyűjtögetésükkel foglalkozó nők számára. Egy-egy vihar vagy baleset legfeljebb néhány napig foszt meg egy családot ezektől a javaktól. Általánosságban senkinek nem kell komolyan számolnia az éhezés veszélyével, és az emberek szinte mindenhol bőségesen hozzáférhetnek mindenhez, amire szükségük van. Miért kellene hát bárkinek is azon aggódnia, hogy mit eszik majd holnap? [...] A tűzföldiek alapjában véve tisztában vannak azzal, hogy nem kell félniük a holnaptól, ezért nem is foglalkoznak készletek felhalmozásával. Évről évre nyugodtan, gond nélkül várják a holnapot”. (Gusinde, 1961. 336., 339.)

Gusinde magyarázata valószínűleg elfogadható, bár talán korántsem kimerítő. Ennél sokkal komplexebb és kifinomultabb gazdaságossági számítások működnek itt – még ha egy rendkívül egyszerű társadalmi aritmetikában jutnak is kifejezésre. Az élelem-tárolás előnyeit ahhoz kell hozzámérni, milyen mértékben csökkenne a gyűjtögetés ho-

zadéka, ha azt választanák, hogy lecövekelnek egy behatárolt helyszínen. A vadászok számára a probléma lényegét az jelenti, hogy – bármit tennének is – egy-egy adott helyszíni idővel törvényszerűen elveszíti népességeltartó képességét. Ez szabja meg alapvetően termelési módjukat; vándorlásaiknak ez a legfőbb oka. A tárolásnak éppen az a hátulütője, hogy elválaszthatatlan a gazdagság és a mozgásképesség között feszülő ellentmondástól. Egy olyan területhez láncolná hozzá a táborhelyet, mely hamarosan elveszítené természetes élelmentartalékait. Ha fölhalmozott készleteik miatt mozdulatlanságra lennének ítélve, sokkal rosszabbul járnának, mint ha elkészálnak máshová vadászgatni meg egy kicsit gyűjtögetni; olyan helyekre, ahol a természet – ha szabad így fogalmaznunk – saját maga halmozott fel készleteket, melyek ráadásul lényegesen kívánatosabbak, akár változatosságuk, akár bőségük okán, mint amit az emberek maguk képesek lennének félretenni. Ez a fajta finom mérlegelés, mely szimbolikus formában valószínűleg lehetetlen lenne (lásd Codere, 1968), csak jóval egyszerűbb bináris oppozíciók révén valósítható meg, olyan szociális terminusokban, mint hogy „szeretek valamit” vagy „utálok valamit”. Ugyanis, mint azt Richard Lee megfigyelte (1969. 75.), az élelemösszehordás és -tárolás technikailag semleges tevékenysége morálisan is értelmezhető: „fölhalmozás”. A hatékony vadász, aki készleteket halmoz fel, ezt saját önbecsülése rovására teszi. Az ellenkező esetben szétoasztja a többiek között – amit viszont saját fokozott energiabefektetése rovására tesz meg. Mindez oda vezet, hogy az élelemfölhalmozás csak ronthat a vadászcsapat együttes teljesítményén, mivel azok, akiknek nincs semmijük, szívesebben választanák, hogy bent maradnak a táborban, és fölélik mindazt, amit az előrelátóbbak összegyűjtöttek. Az élelmentárolás ezek szerint lehet ugyan technikailag kivitelezhető, de gazdasági értelemben nem kívánatos, társadalmilag pedig nem megvalósítható.

Ha az élelmentárolás korlátozott marad a vadásztársadalmak körében, akkor gazdasági helyzetükbe vetett bizalmuk, mely még azokban a szokványos időkben alakult ki bennük, amikor az emberek minden szükséglete könnyűszerrel kielégíthetőnek bizonyult, beléjük rögződik, s képessé teszi őket arra, hogy derült kedéllyel viseljék el azokat a nehéz időszakokat, melyek még egy jezsuita lelkét is próbára teszik, s a szorongásba – az indiánok erre mindig aggódva figyelmeztetnek – még akár bele is betegedhet. *„Láttam őket, nehéz időszakok és munkájuk végzése közepette, megpróbáltatásaikat víg kedéllyel viselni. [...] Velük élvén, magam is ki voltam téve e megpróbáltatásoknak. Ők azt mondták nekem: »Előfordulhat, hogy olykor koplalnunk kell majd; két vagy akár három napig sem lesz mit ennünk. Bátorság, Chihiné! Erősítsd meg lelked, hogy képessé válj elviselni a nehézségeket. Ne kezdj szomorkodni, mert abba csak belebetegszel. Lásd: mi nem szűnünk meg vídámak maradni, még akkor sem, amikor alig van mit ennünk.»* (LeJeune, 1897. 283.; lásd továbbá Needham, 1954. 230.)

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

13. Fish Creek Arnhem-föld nyugati részén a szárazföld belsejében elterülő tábor volt, ahol hat felnőtt férfi és három felnőtt nő lakott. Hemple Bay tengerparti szálláshely volt Groot

Eylandton; ebben a táborban négy felnőtt férfi, négy felnőtt nő és öt serdülő, illetve kisgyerek élt. Fish Creekből a megfigyelés a száraz évszak vége felé történt, amikor a növényi táplálék

kevés volt, a kenguruvadászat viszont eredményes (bár a becserkészett állatok egyre elővigyázatosabbnak bizonyultak). Hemple Bayben bőséggel volt növényi eledel, a halászás eredménye változó volt, de az expedíció által fölkeresett más part menti táborokhoz képest egészében jónak volt mondható. A táplálékforrások Hemple Bayben bőségesebbnek bizonyultak, mint Fish Creeknél. Az, hogy Hemple Bayben mégis több időt fordítottak az élelemszerzésre, lehet, hogy az öt gyerek ellátásának tudható be. Másfelől viszont a Fish Creek-i táborban volt egy gyakorlatilag teljes időben foglalkoztatott specialista, és elképzelhető, hogy a munkával töltött órák számában mutatkozó különbség nem egyéb, mint a partvidéki és a szárazföld belsejében folytatott életmód különbségének normális megnyilvánulása. A szárazföld belsejében a zsákmányolható javak gyakran nagy tömegben érkeznek, így aztán egynapnyi szorgoskodásból két napig is el lehet lenni. A halászó-gyűjtőgető rendszerben mennyiségre talán kevesebb a hozam, viszont a hosszabb időn át és rendszeresebben kifejtett erőfeszítések nyomán biztonságosabban megadatik.

14. Vannak legalábbis ausztrál őslakosok, például a yir-yirontok, akik nyelvileg nem tesznek különbséget „munka” és „játék” között. (Sharp, 1958. 6.)

15. A helyi erőforrások ilyen jellegű minősítése már csak azért is rendkívül figyelemre méltó, mert Lee etnográfiai munkájára, „*Dél-Afrika története legpusztítóbb szárazságának*” második és harmadik évében került sor. (1968. 39.; 1969. 73., lábjegyzet.)

16. Mint Tasmánia lakosait is, akikről Bonwick a következőket írta: „*A bennszülöttek sosem szenvedtek hiányt élelemben, annak ellenére, hogy Mrs. Somerville nem áttalott úgy nyilatkozni róluk a maga Physical Geography címet viselő könyvében, hogy »igencsak nyomorultul éltek egy olyan vidéken, ahol a létfenntartáshoz szükségesek nagyon szűkösén álltak rendelkezésre«. Dr. Jeannot, aki egy időben a terület kormányzója volt, úgy ír róluk, hogy »mindennek fölöttébb bővíben voltak, s nagyon kevés fáradozásra vagy szorgoskodásra volt szükségük ahhoz, hogy ellássák magukat«.*” (Bonwick, 1870. 14.)

17. Ennyiben nagyon is eltér a közép-ausztráliai sivatag mélyén élő törzsekétől, különösen „szokásos körülmények között” – vagyis nem a hosszú ideig tartó aszályok idején, amikor „*nélkülözni kénytelenek*” (Spencer és Gillen, 1899. 7.).

18. Basedow gondolatmenete szerint a bennszülöttek lustasága azzal magyarázható, hogy túl sokat esznek. A túl sok táplálék elfogyasztása abból adódik, hogy vannak időszakok, amikor igencsak éheznek – ezt viszont az Ausztráliát sújtó ismétlődő aszályok magyarázzák, melyeknek vészterhes következményeit csak fokozta az, ahogyan a fehér ember kizsákmányolta az országot.

19. Ez a mondat Woodburnnek egy, a MAN, THE HUNTER (A VADÁSZÓ EMBER) témájú Wenner-Gren szimpóziumon elhangzott előadásából származik, az előadás nyomtatásban megjelent változatában azonban nem ilyen egyértelműen ismétlődik meg (1968. 55.). Remélem, nem követek el indiszkréciót azzal, hogy itt idézem, s remélem, pontatlannak sem bizonyulok.

20. „*S valóban, a mezőgazdaságban nyilvánult meg elsőként az emberiség szolgai munkája. A bibliai hagyomány szerint Káin, az első gonosztevő, földműves volt.*” (Lafargue, 1911 [1883]. 11. lábjegyzet.) Megjegyzendő továbbá, hogy mind a busmanok, mind a hadzapik földművelő szomszédai igen rugalmasan váltanak át aszály idején, amikor éhínségtől lehet tartani, a biztonságosabb vadászó-gyűjtőgető életvitelre. (Woodburn, 1958. 54.; Lee, 1968. 39–40.)

21. A napjainkban európaiak által foglalkoztatott primitív népeknek a tartós munkavégzéssel szemben általánosnak mondható ellenérzése (mely egyáltalán nem korlátozható csak az egykori vadászokra) ráirányíthatna volna már az antropológia figyelmét arra a tényre, hogy a hagyományos gazdálkodási rendszerek csak igen szerény célokat tűztek maguk elé, és ezek olyannyira elérhetőnek bizonyultak, hogy rendkívüli mértékben lehetővé tették a kötöttségektől mentes életet, a „*megszabadulást a megélhetés nyomasztó nyűgétől*”.

A vadászó-gyűjtőgető társadalmak gazdálkodását rendszerint azért is alábecsülik, mert a feltevés szerint nem képes specialistákat eltartani tevékenységükért. Vö. Sharap, 1934–35. 37.; Radcliffe-Brown, 1948. 43.; Spencer, 1959. 155., 196., 251.; Lothrop, 1928. 71.; Steward, 1938. 44. Mindenesetre, ha nincs specializáció, az nyilvánvalóan a „piac” hiányának és nem az idő hiányának tudható be.

22. Azzal egy időben, hogy a burzsoá szűköségideológia általánossá vált (aminek elkerülhetetlen következménye lett a megelőző kultúra alulértékelése), rögtön keresni kezdte és meg

is találta a természetben magában azt az ideális példát, melyet az embernek (vagy legalábbis a szorgos, munkálkodó embernek) követnie kell, ha a rá mértéknél többre, jobbra törekszik: ez a hangya, a szorgos hangya. Ennyiben ez az ideológia éppoly elhibázott, mint a vadásznépekről kialakított vélemény. KÉT TUDÓS AZT ÁLLÍJA, HOGY A HANGYÁK MEGLEHETŐSEN LUSTÁK, Palm Springs, California (AP) fejcím alatt az *Ann Arbor News* 1971. január 27-i számában az alábbiak jelentek meg: „A hangyák nem egészen olyanok, amilyennek beállítják őket” – állítja dr. George Wheeler és

dr. Jeannette Wheeler. Nevezett kutató házaspár éveket töltött azoknak a lényeknek a tanulmányozásával, melyeket a mesék a szorgos iparkodás hőseiként mutatnak fel az olvasóknak. A Wheeler házaspár viszont erre a következtetésre jut: „Valahányszor egy hangyabolyt szemügyre veszünk, a lázas tevékenykedés jeleibe ütközünk. Ez azonban csak azért látszik így, mert a hangyák mind egyformák, és nagyon sokan vannak.” „Az egyes hangyák meglehetősen sok időt töltenek csellengéssel, lézengéssel. Ráadásul a dolgozók, amelyek mind nőstények, sok időt töltenek cicomázkodással.”

G. István László

ZÁRT TEREK OLTÁRA

A karosszék előbb várakozik. Két lógatott karja, mintha horgászna az időben. Ki akarja fogni, hogy ne történjen semmi, az a hal. Ha nem vagyok a szobában, folyton kapása van. Ha belépek, megzavarom.

Beleülni rossz. Alkalmatlankodom. Fészkelődik alattam a háttámla, a huzat. Ha rázárom az ajtót, komoly lesz és él. Ha rányitom az ablakot, fulladozik a huzatban.

*

Két egymásnak fordított síktükör között esnek meg a csodák. Na látod. Egy rothadó szem látja magát a sötétben. Lárványüzsgés, előbb a lágyszőnyegben. Csak legvégül tünteti el a csípőmet valami. A csontférgeknek, a bálnatetemet beborító élő szőnyegnek nincs szeme vagy szája, légzőszerve a testen kívül helyezkedik el. A szimbionta baktériummal sem egészségében, sem betegségében nem hagyjuk el egymást. Még ha tudom is, hogy meghaltam, gyökérnyúlványom mindig az élet.

*